

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

СТАРА ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ И ВЪЗХОДЪТ НА УНОГУНДУРИТЕ ПРИ КАН КУБРАТ

Станимир Звездов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Статията е посветена на възникването и политическото развитие на Стара Велика България, управлявана от кан Кубрат (VII в.). Ще бъдат привлечени всички налични извори, както и по-голямата част от съществуващата литература по въпроса.

Keywords: khan Kubrat; Old Great Bulgaria; Protobulgarians; Khazars; Turks

В началото на VII в. в Западния Тюркски каганат каганската власт отслабнала значително и във вътрешнополитически план се образували две големи фракции или племенни съюзи, включващи по пет племена, които влизат в противоборство за властта над Каганата. Едната фракция била Дулу, която заемала областта на Седморечието и Западна Джунгария, а другата – Нушиби, се намирала в Западен Тянь-Шан. След 604 г., при смъртта на каган Кара Чурун, на власт бил качен малолетният му внук, който попаднал под влиянието на фракцията Дулу. От тази година нататък се поставя началото на политическата нестабилност в Западния Тюркски каганат, който след серия от кървави вътрешни междоусобици между двете фракции на практика се разпаднал. Установяването на власт на претендента на Нушиби през 612 г., превратът на водача на Дулу – Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), през 630 година и смъртта му на следващата година, след като на страната на Нушиби застанали и повечето от същинските тюрки¹⁾, според много от изследвачите са свързани пряко с историята на зараждането на Стара Велика България и възхода на уногондурите при Кубрат. Но някои податки в изворите намесват в политическата ситуация на Прикавказието и Северното Причерноморие и аварския фактор. В „Бревиарий“ на патриарх Никифор се споменава следното: „По същото време господарят на уногондурите, Кубрат, племенник на Органа, въстанал срещу хагана на аварите. Той се отнесъл много зле с войската, която била оставена от него, и я изгонил от своята земя. Отправил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те

запазили до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел с достойнството патриций“⁽²⁾. За да можем да се ориентираме в разнородната информация на изворите, нека погледнем в по-широка перспектива политическите процеси в района на Прикавказието, Северното Причерноморие, както и сложните взаимоотношения между сасанидски Иран, Византия, Западния Тюркски каганат и Аварския каганат през 20-те и 30-те години на VII в.

През 626 г., докато основните персийски сили обсаждали Константинопол от азиатския бряг, а авари, славяни, прабългари и гепиди – от европейския, византийският император Ираклий действал в Лазика, опитвайки се да намери подкрепа сред местните племена, за да удари в тила персийските войски. Аланите, грузинците и арменците по-това време са приели персийската власт, за да опазят земите си от опустошения. Съюзът на Ираклий с лазите и абазгите се оказва крехък и непостоянен. В тази ситуация императорът се оказва без съюзници в Прикавказкия регион. Неочаквано обаче в този критичен момент Ираклий получава помощ от тюрките, чийто каган Тун Джабгу хан изпраща войски, които заедно с хазарското опълчение атакуват и превземат укрепленията на Дербент, опустошават Иберия и обсаждат Тифлис (днешен Тбилиси). Там войските им се срещат с тези на Ираклий. След двумесечна безуспешна обсада тюрко-хазарската войска се оттегля. През 627 г. Ираклий сваля обсадата на града и с войските си потегля на юг, където разбива остатъците на персийската армия в Месопотамия и обсажда столицата им Ктезифон. През 628 г. е сключено примирие, но то е само между перси и византийци. Тюркският каган изпраща отново армията си срещу Иберия, обсажда отново Тифлис и градът този път е превзет и напълно опустошен. След това се оттегля и оставя кавказките дела в ръцете на сина си, който през 629 г. превзема земята на аланите, а Армения е опустошена през 630 г.⁽³⁾ Според мнението на повечето изследвачи в тези събития определяща роля имат както тюрките, така и хазарите, които изглежда имат вече важно значение в района на Прикавказието. Но според късните съчинения на патриарх Никифор и Теофан Исповедник (IX в.) в района на Приазовието и река Кубан на преден план излязла нова сила в региона – държавата на уногундурите – българи и котраги, Стара Велика България⁽⁴⁾. Политическата и етническа ситуация в региона на Прикавказието и Северното Причерноморие през първата половина на VII в., осветлена твърде откъслечно от изворите, поражда редица въпроси, които в по-голямата си част са все още дискуссионни.

– Кой е този хунски владетел, който се покръстил в Константинопол около 619 г., и може ли той да се отъждестви с Органа или Кубрат?

– Могат ли да се отъждествят Гостун от „Именник на българските ханове“ и Органа от съчинението на патриарх Никифор?

– Коректно ли е отъждествяването на водача на тюркската фракция Дулу – Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), с Органа?

– Кога се поставя началото на държавата, оглавена от Кубрат, и мястото ѝ между Аварския каганат и Западния Тюркски каганат?

– Котрагите и отъждествяването им с кутригурите?

В „Бревиарий“ на патриарх Никифор се съдържа едно интересно свидетелство за покръстването на някакъв хунски владетел и велможите му в Константинопол през 619 г.⁵⁾, което не се приема еднозначно от изследвачите. Според Васил Златарски (1866 – 1935) това известие се отнася за Кубрат, сравнявайки го с известието на Йоан Никиуски (VII в.)⁶⁾. На подобно мнение е и Васил Гюзелев⁷⁾. Юлиан Кулаковский (1855 – 1919) свързва този неназован хунски владетел с вуйчото на Кубрат – Органа, към неговото мнение се присъединява и Петър Петров⁸⁾. Михаил Артамонов (1898 – 1972) не приема отъждествяването с Кубрат или Органа, но го свързва по принцип с прабългарите, като смята, че има връзка на това известие с по-късните, които споменават за епископия Оногурия⁹⁾. Веселин Бешевлиев (1900 – 1992) също отхвърля хипотезата на В. Златарски, приближавайки се до мнението на М. Артамонов, приемайки, че това известие на византийския хронист намира обяснение с по-късните известия за епископиите Оногурия и Хуни, споменати в един епархийски списък от VIII в., но с тази разлика, че той не отъждествява уногундурите с оногурите. Според него е много вероятно това известие да се отнася за вуйчото на Кубрат – Органа¹⁰⁾. Александър Бурмов (1911 – 1965) смята хуни и българи за различни етноси във византийските хроники и затова не приема отъждествяването на този вожд с Кубрат – владетел на уногундурите – българи и котраги¹¹⁾. Рашо Рашев (1943 – 2008) приема, че това сведение се отнася най-общо за прабългарите, без да се наема да прецизира дали става въпрос за Органа, или за Кубрат¹²⁾. Подобно мнение застъпва и Христо Димитров, като смята идентичността на този хунски владетел с Органа за по-вероятна хипотеза¹³⁾. Живко Войников напоследък също приема, че този хунски владетел е Кубрат¹⁴⁾. Георги Атанасов продължи твърдението, че този хунски вожд е Органа, като го свърза и с един пръстен, открит край Малая Перешчепина, където уж се чете Органа¹⁵⁾. Но остава въпросът, ако този владетел е действително Органа или Кубрат, защо не му е споменато името, след като и двете личности са добре познати на патриарх Никифор, както ясно се разбира от по-късните известия в историята му.

Друг въпрос, който буди дискусии, е свързан с личността на Органа, спомената в историята на патриарх Никифор¹⁶⁾, и тъждествеността му с наместника, споменат в „Именник на българските ханове“ – Гостун¹⁷⁾, управлявал преди Курт (Кубрат)¹⁸⁾. В тази връзка, ще намесим и водача

на племенния съюз Дулу – Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), за когото споменахме вече. Датировката на събитията, свързани с управлението на наместника Гостун и Курт (Кубрат) от „Именник на българските ханове“, първите български управници след легендарните епохи Авитохол и Ирник, се свързва с мнението на Омелян Прицак (1919 – 2006), който, правейки анализ на цикловите календарни години от този източник, приема за отправна точка смъртта на хунския вожд Атила (453 г.), идентифициран в случая като Авитохол, към която, като се прибави 150-годишният период на управлението на Ирник, за начална дата на наместничеството на Гостун се получава 603 г. Като се прибави към нея двегодишното му наместничество, за начална дата на управлението на Курт (Кубрат) излиза годината 605. Това мнение се приема от повечето съвременни изследвачи¹⁹⁾. В същото време, в разказа на цариградския патриарх Никифор (806 – 815) за изгонването на аварите от Кубрат²⁰⁾ се споменава, че той бил племенник на Органа – явно, личност добре известна на византийците²¹⁾. Към това, като се прибавят и сведенията от хрониката на Йоан Никиуски за покръстването на Quetrades – племенник на Kuernâkâ, който прекарал детството си в Константинопол и бил близък приятел и съюзник на император Ираклий, потвърждаващо се и от патриарх Никифор, заедно с личността на Гостун, спомената като наместник преди Курт (Кубрат) в „Именник на българските ханове“, и като се съпоставят данните от трите източника, излиза, че трите двойки от изворите (Органа и Кубрат; Гостун и Курт; Kuernâkâ и Quetrades) представляват различни транскрипции на имената на едни и същи личности²²⁾. Макар това мнение да среща критика от множество изследвачи²³⁾, напоследък то се приема от други за напълно вероятно²⁴⁾. Въпреки това твърдествеността на Гостун и Органа все още не е доказана убедително, което пък връща в обращение старата теза за аварския фактор²⁵⁾.

Каква е хронологията и политическата история на държавата, образувана от Кубрат? Въпросът за хронологията е сложен, защото разполагаме само с някои податки в източниците, които не дават достатъчно информация, за да се състави пълна и задоволителна хронология на историята на Стара Велика България и управлението на Кубрат. От данните на Йоан Никиуски и патриарх Никифор се разбира, че Кубрат прекарал детството си в Константинопол, където бил покръстен, а по-късно получил и титлата патриций²⁶⁾. Както и че били установени съюзни отношения между Кубрат и Ираклий²⁷⁾. В разказа на патриарх Никифор за изгонването на аварите се споменава, че Кубрат е владетел на уногундурите²⁸⁾. По-късно в хрониките на патриарх Никифор и Теофан Изповедник, когато вече е образувана държавата му, той е титулуван владетел на уногундурите – българи и котраги²⁹⁾. Основите на държавата се поставят най-общо в

началото на 30-те години на VII век³⁰⁾. Но споменатото изгонване на аварите все още буди дискусии по-много въпроси, най-вече под чия власт се намирали прабългарите, преди Кубрат да извоюва независимостта им – под властта на Аварския каганат или на Западния Тюркски каганат. От източниците е ясно, че Прикавказието попада под властта на тюрките между 60-те и 70-те години на VI век. По-късната акция на хазари и тюрки в помощ на Ираклий потвърждава, че властта им се е запазила в този ареал, въпреки че има мнения, които говорят за независими хазари по това време, но това е малко вероятно и не се приема. Интересно е да се спомене, че и фракцията Дулу, чийто лидер Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), извършил преврат през 630 г., взимайки властта в ръцете си, твърде много прилича на династията Дуло, упомената, като българска в „Именник на българските ханове“³¹⁾. Освен това в дейността на този тюркски княз, описан от китайските източници, се споменава, че той около 630 година „отделил от държавата (Западния Тюркски каганат) малко ханство, а себе си обявил за върховен хан“³²⁾. При избухналата гражданска война в Западния Тюркски каганат в периода 630 – 631 г. според Артамонов и Лев Гумилев (1912 – 1992) западните области под тяхна власт се отцепили, като от ситуацията се възползвал и Кубрат³³⁾. В тази връзка, се правят и аналогии между Органа и Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан)³⁴⁾. Но при тази интерпретация на събитията как може да се тълкува тогава известието на патриарх Никифор за изгонването на аварите? Мненията по въпроса са разнопосочни и могат да се класифицират по следния начин:

- хипотеза, която приема, че Кубрат се разбунтувал действително срещу аварите, както описва събитията патриарх Никифор³⁵⁾;

- хипотеза, която приема, че прабългарите се намирали под тюркска власт и едва след гражданската война в Западния Тюркски каганат 630 – 631 г. Кубрат успял да извоюва независимостта на народа си³⁶⁾.

В съвременните интерпретации се възприема до голяма степен като сигурен факт, че Западният Тюркски каганат е доминирал в региона на север от Кавказ до река Дон от 60-те или 70-те години на VI в. до събитията от 630 – 631 г. Вътрешните междуособици между двете политически групировки Дулу и Нушиби, които разделили, на практика, подчинените племена на два враждуващи лагера, според мненията на някои историци, градящи се до известна степен на косвени данни, предопределило и по-късната враждебност между хазари и прабългари за контрола на Прикавказките степи. В по-широк план, хазарите се явяват пряк наследник на Западния Тюркски каганат с всичките му традиции, и най-вече с управляващия род Ашина, който след разгрома на Моходу-Хеу през 631 г. се качил на власт отново чрез подкрепата на Нушиби. При разгрома на западните тюрки от китайците през 657 г., заличил държавата им, управ-

ляващият им род бяга при хазарите, чиято роля постепенно нараства в района на Прикавказието. В същото време, прабългарите били свързани с Дулу, чието падане от власт ги тласнало към сепаратизъм³⁷⁾. Но освен тези вътрешни процеси в Западния Тюркски каганат на преден план изпъква и Оварският каганат и неговото влияние в тогавашните политически процеси. Сред войската на тюрките в Кавказките войни по времето на Ираклий се споменават хазарите, но не и прабългарите. Това кара Гумилов да смята, че прабългарите в началото на VII в., преди отцепването си от тюрките, са охранявали най-западната граница на Каганата точно от аварите³⁸⁾. От друга страна, сближението на Кубрат по-късно с византийците според други учени е изключително с антиаварска насоченост и това се потвърждава и от сведенията на патриарх Никифор за изгонването на аварите, чието тълкуване, както видяхме, е все още дискуссионен въпрос, но чиято достоверност се приема от повечето учени³⁹⁾. Макар да не може с пълна сигурност да се посочи точната година на възникване на Стара Велика България, най-общо повечето изследвачи приемат, че в началото на 30-те години на VII в. тя вече е била факт.

Последната информация, с която разполагаме за Стара Велика България, е свързана със смъртта на кан Кубрат и разпадането на обединението му, от което петимата му синове със своите орди поели по различен път. В коя година е настъпила смъртта на Кубрат, е въпрос, на който не може да се отговори еднозначно, тъй като сведенията в изворите са твърде мъгляви. Източниците споменават единствено, че той починал през управлението на „Константин, който умрял на Запад“, както предава нещата патриарх Никифор⁴⁰⁾, или „Константин, който управлява на Запад“, според Теофан Изповедник⁴¹⁾. Благодарение на уточнението, че е управлявал и починал на Запад, този византийски император без съмнение се приема, че е Констанс II (641 – 668) – син на Константин III (февруари – май 641) и внук на Ираклий (610 – 641), който прекарал по-голямата част от царуването си в западните провинции на Византийската империя. Поради неясната информация на изворите и краят на управлението на Кубрат се поставя в целия този период според различните хипотези, градящи се както на тези сведения, така и на информацията от „Именник на българските ханове“, според разнообразните начини на изчислението му⁴²⁾. Най-общо неговата смърт се датира между 663 – 668 г., макар че мнозина учени приемат 665 г., изведена от Омелян Прицак въз основа на неговите изчисления на „Именник на българските ханове“⁴³⁾, но ако се приеме тази година, то тогава трудно би се обяснила появата на Алцеко в Италия през 663 г., освен ако Кубрат не е починал по-рано или Алцеко не е тръгнал на похода си по-рано. След смъртта на Кубрат изворите са категорични, че Велика България се разпаднала под натиска на активизиралите се от

изток хазари. Както стана ясно, ролята на хазарите в Прикавказкия регион е значителна още от началото на VII в., когато започва и възходът на уногундурите. Двете общности се оформят като съперничаещи си сили за контрола над степите на север от Кавказ след разпада на Западния Тюркски каганат⁴⁴⁾. В същата степен западната степна империя на аварите е друг фактор, пряк конкурент на Велика България, която макар след разгрома при Константинопол през 626 г. и гражданската война вътре в Каганата през 628 – 631 г. да не представлява вече същата сила, запазва един вътрешен заряд, който ѝ позволява да просъществува до началото на IX в. В същото време, освен хазарите в историята на Прикавказкия регион тогава изиграва значителна роля и арабското нашествие, което след поражението на византийската войска край Ярмук 636 г. бързо се разпростира до Кавказ и през 40-те и 50-те години на VII в. в арабските източници се споменава за два похода в областта Беленджер. Според Александър Гадло (1937 – 2002) тези походи са насочени срещу обединението на Кубрат, което го отслабило и от ситуацията се възползвали хазарите⁴⁵⁾. М. Артамонов, както и други автори, е на мнение, че тези походи са засегнали най-южните области под властта на хазарите, макар да се приема и от тях, че е много вероятно там да е имало и известно прабългарско население⁴⁶⁾. Дали арабското нашествие в средата на VII в. засяга прабългарите или хазарите, е въпрос на дискусии, но тези първи опити на арабите да проникнат на север от Кавказ, са спрени. Основният фактор, довел до гибелта на държавата на Кубрат, са хазарите. Но пръскането в различни посоки на синовете на Кубрат повдига въпроса дали е нямало и вътрешни предпоставки това да се случи⁴⁷⁾.

Държавата на кан Кубрат не успява да удържи натиска на хазарите, но успява да изтласка аварите, намирайки своето място в номадските степи. В този случай слабостта на аварите и тюрките, както и разпръскването на прабългарската общност в различни посоки, спомага за оцеляването на българската държавност, чиято основа се свързва със Стара Велика България на Кубрат.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Гумилов, Л. (2007). Древните тюрки. Великият Тюркски каганат, с. 173 – 185; 234 – 237; 244 – 246.
2. Гръцки извори за българската история (по-нататък ГИБИ), 3, 1960, с. 294.
3. В изворите се споменава за „тюрките от изток, наречени хазари“, вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 259, или само за „хазари“ или „хуни“, вж. Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 145, което кара някои автори да

смятат, че в този момент хазарите са вече независими или най-малкото тюркската власт над тях е номинална, но споменаването на „цар от севера“ и на Хаган, както и титлите Джабгу-хаган и Шад, които са типично тюркски, а по-късно стават и хазарски, след разпада на Западния Тюркски каганат, както и наличието на толкова тясна династическа връзка между тюрки и хазари, а именно родът Ашина, кара повечето от изследвачите да приемат, че хазарите са все още тюркски васали и в случая трябва да се говори за тюрко-хазарско нападение. За тези дискусии вж. Zuckerman, C. (2007). *The Khazars and Byzantium – The First encounter. The World of the Khazars. New Perspectives*, edited by P. Golden, Haggai Ben-Shammai and A. Rona-Tas, pp. 403 – 417; Гумильов, Л. (2007). *Древните тюрки. Великият Тюркски каганат*, с. 224 – 228; Sinor, D. (1990). *The Establishment and dissolution of the Turk empire. The Cambridge History of Early Inner Asia*, edited by Denis Sinor, pp. 308 – 309.

4. За двата най-важни източника за Велика България – историите на патриарх Никифор и на Теофан Изповедник, е възприето в науката, че и двамата автори са се ползвали от един и същи източник, от който черпят информация за събитията в Прикавказието в първата половина на VII в. Информацията, която ни дава патриарх Никифор, е следната: „Трябва вече да се каже за произхода на така наречените хуни и българи и за тяхното устройство. Около Меотидското езеро, по реката Куфис (Кубан), се намира старата така наречена Велика България (ή πάλαι καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία) и така наречените котраги, които са също техни едноплеменници. Във времето на Константин, който умрял на Запад, някой си, на име Кобрат (Κοβράτης), господар на тези племена, когато умрял, оставил петима сина...“, вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 295. Теофан Изповедник дава следното описание: „Необходимо е да се каже и за миналото на уногундурите – българи и котраги. В Северните отвъдни части на Евксинското море, в т. нар. Меотидско езеро се влива огромна река, наречена Ател... От същото езеро до реката, наречена Куфис, гдето се лови българската риба ксисстон, се намира Старата Велика България (ή παλαια Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη) и т. нар. Котраги, които са също техни едноплеменници. През годините на Константин, който управлявал на Запад, Кробат (Κροβάτου), господарят на казаната България и на котрагите, завършил животът си“, вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 261. Названието Стара Велика България се тълкува по-различен начин. Стара (ή πάλαι/ή παλαιά) се приема, че е наречена, защото е по-стара от новата държава на Аспарух, чиито съвременници са били патриарх Никифор и Теофан Изповедник. Думата μεγάλη обикновено се тълкува, като „велика, голяма“, вж. Златарски, В. (2007). *История на Българската държава през Средните векове*, 1 (1), с. 84 – 96. Но напоследък този термин, чийто латински еквивалент е magna, се приема за означение на вторично колонизирана област от

първоначалната, като се дават примери с Малополша на юг и по-късно колонизираната Великополша на север, Magna Germania, обхващаща земите на изток от Одра и колонизирани сравнително късно, Мало-Русия и Велико-Русия, Великобритания, Великоморавия и др., вж. Трубачев, О. (2002). Етногенез и култура древнейших славян. Лингвистическите исследования, с. 115; 166; 261 – 266, което се приема от някои автори, но остава въпросът, ако тази теория е вярна, кои са били тези новоколонизирани земи, вж. Рашев, Р. (2005). Прабългарите през V – VII в., с. 55. В тази връзка, Bona, I. (1983). The Pannonian Onogurs, Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and Hungarian Polities. Bulgarian Historical Review, 11(1), p. 74, приема, че е използван този термин за Велика България във връзка с по-късно възникналото нейно продължение – Дунавска България, чиято територия се явявала тази новоусвоена земя.

5. Вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 291 – „Изминало се известно време и господарят на хунския народ, заедно с първенците си и копиеносците дошъл във Византион и поискал от императора (Ираклий) да бъде посветен в християнството. Той го приел радостно и ромейските първенци осиновили чрез божественото кръщение хунските първенци. И на тъй посветените в божествените тайни той дал царски дарове и достойнства. Той почел този владетел с достойнството патриций и го изпратил приятелски в хунските селища“. В Лондонския препис на това съчинение се дава малко по-подробна информация: „По същото време и господарят на хунския народ дошъл във Византион и поискал от императора да приеме него и неговите придружители и да ги просветли чрез божественото кръщение. И Теодор, братът на императора, го възприел от светата купел, и ромейските велможи [възприели от светата купел] хунските велможи, а също и съпругите на първите – жените на последните. И тъй кръстените били почетени с царски дарове и сан: той направил техния господар патриций и го изпратил в страната му“, вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 291, бел. 1, също и в, Никифор патриарх Константинополски (1997). Кратка история след царуването на Маврикий, превод Веселин Иванов, с. 30. Златарски, В. (2007). История на Българската държава през Средните векове, 1 (1), с. 93 – 94, превежда последния пасаж в минало време, като нещо, случило се преди описваните събития, по следния начин: „Тогава (императорът) обдари наставените в божественото учение с царски дарове и почести, понеже той беше почел тоя вожд с достойнството патриций, и благо-склонно ги изпращаше в хунските жилища“.
6. Вж. Златарски, В. (1972). Нови известия за най-древния период на българската история. Избрани произведения, 1, с. 19 – 31 – „...Quetrades (Кубрат), началник на Moûtanés (хуните), братанец на Kuernâkâ (Органа). Този човек беше кръстен още в детството си и приет в недрата на християнството в Цариград и бе израсъл при императорския двор.

- Той завързва нечувана дружба с Херакли I, който беше го обси­пал с благодеяния...“, също и Златарски, В. (2007). История на Българската държава през Средните векове, 1 (1), с. 93 – 95. Това известие на египетския епископ Йоан Никиуски се приема с недоверие от мнозина учени, тъй като е достигнало до нас в етиопски препис от XVII в., а хипотезата на Златарски за тъждествеността на Quetrades и Kuernâkâ с Кубрат и Органа – за невярна, вж. Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 49; Бурмов, А. (1968). Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения, 1, с. 71 – 72; Мингазов, Ш. (2012). Кубрат – правителъ Великой Болгарии, и Кетрадес – персонаж Йоанна Никиуского, с. 23 – 34.
7. Гюзелев, В., Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV в., с. 75 – 76.
 8. Петров, П. (1981). Образуване на българската държава, с. 120 – 123.
 9. Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 157 – 159.
 10. Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 46 – 48, като смята, че известността на Органа във Византия, както ясно личи от пассажа „...господарят на уногундуриите, Кубрат, племенник на Органа“, е свързана точно с този акт на покръстването му в Константинопол.
 11. Бурмов, А. (1968). Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения, 1, с. 70 – 72.
 12. Рашев, Р. (2005). Прабългарите през V – VII в., с. 49 – 50.
 13. Димитров, Х. (1983). Историческата действителност в „Именник на българските ханове“. Сборник Преслав, 4, с. 243-244.
 14. Войников, Ж. (2009). Етногенеза и миграции в Евразия през древността и Ранното средновековие и мястото на древните българи в тях, с. 427.
 15. Атанасов, Г. (2015). Първостроителите на българската държавност, с. 33 – 39.
 16. Освен с тази си транскрипция името на тази личност е известно от Лондонския препис на „Бревиарий“ на патриарх Никифор и като Арагана. Известието в хрониката на Йоан Никиуски, споменаваща за Quetrades – племенник на Kuernâkâ, идентифицирани като Кубрат и Органа според мнението на Златарски, В. (1972). Нови известия за най-древния период на българската история. Избрани произведения, 1, с. 19 – 31, е подкрепяно и досега от някои учени, вж. Гюзелев, В., Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV в., с. 75 – 76; Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 161, се поставя под съмнение от други, вж. Бурмов, А. (1968). Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения, 1, с. 70 – 71; Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 48 – 49.

17. Дуйчев, И. (1943). Из старата българска книжнина, 1, с. 2 – „Гостун, бидейки наместник, [управлява ?] 2 години. Родът му (беше) Ерми...“.
18. Дуйчев, И. (1943). Из старата българска книжнина, 1, с. 2 – „Курт управлява 60 години. Родът му (беше) Дуло...“.
19. Москов, М. (1988). „Именник на българските ханове“. Ново тълкуване, с. 176 – 208, където е цитирана значителна литература по въпроса, вж. също и Димитров, Х. (1983). Историческата действителност в „Именник на българските ханове“. Сборник Преслав, 4, с. 241 – 243.
20. ГИБИ, 3, 1960, с. 294.
21. Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 46.
22. Златарски, В. (2007). История на българската държава през Средните векове, 1 (1), с. 84 – 96.
23. Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 161 – 164, където приема, че не е възможно Гостун от „Именник на българските ханове“ да е идентична личност с Органа от „Бревиарий“ на патриарх Никифор, защото приема, че според сведенията на Йоан Никиуски Кубрат е прекарал детството си в Константинопол, което означава, че вуйчо му Органа го е замествал в управлението на уногундурите, докато не е навършил пълнолетие, а Гостун от „Именник на българските ханове“ е споменат като наместник само две години и се явявал наместник на тюркския каган. Бурмов, А. (1968). Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения, 1, с. 70 – 71, смята, че тъй като в „Именника“ липсва споменаване на роднинска връзка между Гостун и Курт (Кубрат), каквато виждаме при споменатите от патриарх Никифор Кубрат и Органа, е пресилено Гостун да се идентифицира с Органа. Същото приема и за съпоставката на Quetrades с Кубрат и Kuernâkâ с Органа, като приема, че споменатият от Йоан Никиуски Quetrades е всъщност длъжностно лице във Византия, а не владетел на уногундурите – българи и котраги, какъвто е Кубрат. Според Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 84 – 85, Гостун не може да се отъждестви с Органа, защото приема, че българите преди Кубрат са били под властта на аварите, както съди от сведенията на патриарх Никифор, следователно Гостун се явява наместник на аварския каган, а не заместник на Кубрат.
24. Димитров, Х. (1983). Историческата действителност в „Именник на българските ханове“. Сборник Преслав, 4, с. 244; Гюзелев, В., Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV, с. 75 – 76, също и Рашев, Р. (2005). Прабългарите през V – VII в., с. 49, който приема, най-общо, че Гостун е първият исторически прабългарски владетел след легендарните управления на Авитохол и Ирник.
25. Павлов, П. (1997). Политическото наследство на Аварския хаганат и българските владетели (IX – XI в.). Проблеми на прабългарската история и култура, 3, с. 55 – 56.

26. ГИБИ, 3, 1960, с. 294; Златарски, В. (1972). Нови известия за най-древния период на българската история. Избрани произведения, 1, с. 23 – 24; Гюзелев, В.; Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV в., с. 75 – 76, приемат въз основа известието на патриарх Никифор за покръстването на хунския вожд през 619 г., когото отъждествяват с Кубрат, заедно с това на Йоан Никиуски, че е имало две посещения на Кубрат във византийската столица – едното по време на детството му през 619 г., както е по историята на египетския епископ, а другото около 635 г. или малко по-късно според сведенията на патриарх Никифор.
27. ГИБИ, 3, 1960, с. 294 – „Отправил (Кубрат) пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те запазили до края на живота си“. В Лондонския препис на това съчинение същият пасаж е малко по-различен: „Отправил пратеници (Кубрат) при Ираклий и сключил с него мир, който те щяха да пазят до края на неговия (Ираклий) живот“. Ако Лондонският препис е най-точен, то той се доближава твърде много и до сведенията на Йоан Никиуски, който описва как Quetrades бил заподозрян, че се е набъркал във вътрешните работи на Византия, подпомагайки малолетния син на Ираклий – Ираклеон, когато властта му била застрашена, вж. Златарски, В. (1972). Нови известия за най-древния период на българската история. Избрани произведения, 1, с. 23 – 24.
28. ГИБИ, 3, 1960, с. 294.
29. ГИБИ, 3, 1960, с. 261; 295.
30. Съобразно теориите за това под чия власт са се намирали прабългарите в началото на VII в., годините за основаването на Велика България се различават. Гражданската война в Западния Тюркски каганат 630 – 631 г. се приема за начало на българската държавност от тези автори, които приемат тюркската власт над прабългарите, вж. Гумильов, Л. (2007). Древните тюрки. Великият Тюркски каганат, с. 234 – 236; Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 160; Плетнюва, С. (1980). Древните българи в Източна Европа. Известия на Българското историческо дружество, 33, с. 27. Известието на патриарх Никифор за изгонването на аварите, предхождано от описанието за арабското нападение над Антиохия и разгрома, който нанасят над византийската войска при Ярмук, се поставя в хронологическия диапазон между 634 – 636 г., като за най-вероятна се смята 635 г., вж. Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 45 – 46.
31. Традиционната теза за хунския произход на този род, застъпена от Омелян Прицак, се оспорва от Димитров, Х. (1983). Историческата действителност в „Именник на българските ханове“. Сборник Преслав, 4, с. 243, смятайки, че родът Дуло, познат от „Именник на българските ханове“, произхожда от племенния съюз Дулу и се налага като управлява-

- ваш род над прабългарите едва в рамките на Западния Тюркски каганат.
32. Бичурин, Н. Я. (1950). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, 1 (1), II-го отделения, с. 284.
33. Гумильов, Л. (2007). Древните тюрки. Великият Тюркски каганат, с. 184 – 185; 234 – 237; Артамонов, М (1962). История хазар, с. 160.
34. Гумильов, Л. (2007). Древните тюрки. Великият Тюркски каганат, с. 235, бел. 1; Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 161 – 162, които отъждествяват Органа и Моходе-Хеу – управител на западните области на Западния Тюркски каганат, който през 630 г., като предводител на племенния съюз на Дулу, успял да вземе властта, но през 631 г. Нушиби вдигнали въстание с подкрепата на Китай, към което се присъединили и по-голямата част от тюрките, при което този владетел изгубил живота си. Божилов, И., Димитров, Х. (1995). *Protobulgarica* (Заметки по истории протобългар до средини IX в.). *Byzantinobulgarica*, IX, с. 27 – 28, отъждествяват Гостун – Органа – Моходу-Хеу.
35. Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 45 – 50; 84, който приема, че аварската власт се запазила в Прикавказието и след оттеглянето им на запад, като подкрепя и мнението на Рънсиман, С. (1993). История на Първото българско царство, с. 30 – 31, че Гостун е аварски наместник. В „Именник на българските ханове“ се споменава, че Гостун е от рода Ерми, докато родът на Кубрат е Дуло. Според учените, които отъждествяват Гостун и Органа, различието на родовете им се дължи на това, че Кубрат се паднал племенник на Органа, но по женска линия, тоест сестрата на Органа била майка на Кубрат, вж. Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 162. Привържениците на хипотезата, че аварите запазват властта си над прабългарите, свързват различието на родовете им с това, че Гостун бил прабългарин, но на аварска служба, както свидетелства и родът Ермиар, известен от прабългарски надписи от нашите земи, както и споменатият в Пасхалната хроника аварски военачалник Ермицис, вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 83; Златарски, В. (2007). История на Българската държава през Средните векове, 1 (1), с. 86, бел. 1. Венедиков, И. (1995). Прабългарите и християнството, с. 17 – 23, също приема, че въстанието на Кубрат е срещу аварите, като в основата на тези негови действия било византийското влияние. Въпросът се усложнява и от разночетенето на думата *labon*, което може да се тълкува и като войска, и като народ, вж. Рашев, Р. (2005). Прабългарите през V – VII в., с. 51 – 52. Напоследък и Живко Войников се присъединява към това мнение, Войников, Ж. (2009). Етногенеза и миграции в Евразия през древността и Ранното средновековие и мястото на древните българи в тях, с. 427 – 428.
36. Още Златарски, В. (2007). История на Българската държава, с. 84 – 96, приема тезата, че прабългарите от 60-те или 70-те години на VI в. попадат под тюркска власт, макар че изтъква, че освобождението на

Кубрат от тюрките е през 588 г., когато Тюркският каганат се разцепва на Източен и Западен, което не се приема от повечето изследвачи. Известието на патриарх Никифор за изгонването на аварите от Кубрат според него трябва да се тълкува като присъединяване към територията на вече независимите прабългари на изток от река Дон на земите на кутрагите (кутригурите), намиращи се под властта на аварите. Гумильов, Л. (2007). Древните тюрки. Великият Тюркски каганат, с. 236 – 237, приема, че кутригурите вдигнали въстание срещу аварите през 630 – 631 г., при което техните западни съплеменници са разгромени и бягат на запад в пределите на франките, където голяма част от тях са избити (историята на Алциок), а източните, обитаващи Северното Причерноморие, влизат в състава на Стара Велика България, вж. също и Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 160; Плетньова, С. (1980). Древните българи в Източна Европа. Известия на Българското историческо дружество, 33, с. 27 – 28. Според Бурмов, А. (1968). Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения, 1, с. 72 – 73, тези авари, разбити от Кубрат, всъщност били отделна група, която останала да живее сред покорените кутригури, оказвайки се твърде далеч от центъра на Аварския каганат, но вероятно номинално под властта на аварския каган. Според Чичуров, И. (1980). Византийские исторические сочинения: „Хронография“ Феофана, „Бревиарий“ Никифора. Тексты, перевод, комментарий, с. 161; 175 – 176, бел. 65, е малко вероятно властта на аварите да се е простирала в териториите на Северното Причерноморие. Известието на патриарх Никифор той тълкува като аварско пратеничество, което е било изгонено. Според Валтер Пол това известие на патриарх Никифор трябва да се обвърже със сведенията за българо-аварския конфликт вътре в Аварския каганат през 630 или 631 година, като според него това известие е грешна интерпретация на извора, от който византийският хронист е черпил информация, вж. Pohl, W. (1988). Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822, S. 268 – 274. Това мнение на Валтер Пол не се приема от Рашев, Р. (2005). Прабългарите през V – VII в., с. 52. Според Гюзелев, В., Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV в., с. 76, бунтът на Кубрат не е срещу аварите, а срещу тюрките. Същото мнение изказва и Петров, П. (1981). Образуване на Българската държава, с. 123 – 124. Laszlo, G. (1955). Etudes Archeologiques sur l'histoire de la societe des avars. Archeologia Hungarica, 34, pp. 291 – 292, приема, че след смъртта на аварския каган Баян Аварският каганат се разпаднал на Източен (Северното Причерноморие) и Западен (Панония и Седмиградско). Според него Кубрат в съюз с Ираклий покорил Източния каганат. Avenarius, A. (1974). Die Awaren in Europa, S. 156 – 157, се съмнява, че Кубрат въобще е покорил Северното Причерноморие. Ковачевич също приема тезата на Дюла Ласло, вж. Ковачевић, J. (1977). Аварски каганат, с. 72 – 80. Христо Димитров свързва това сведение на патриарх Никифор за изгонването на аварите с покоряването

- на Северното Причерноморие, тоест земите на кутригурите от Кубрат, вж. Димитров, Х. (2011). България и номадите до началото на XI в., с. 49 – 52, мнение, което поддържа и ние. Същото мнение застъпва и Атанасов, Г. (2015). Първостроителите на българската държавност, с. 51 – 54. Валтер Пол смята, че с покоряването на кутригурите от прабългарите по времето на Кубрат се получил втори прабългарски етногенезис и кутригурите вече станали съставна част от прабългарския етнос, вж. Pohl, W. (1990). Verlaufsformen der ethnogenese – awaren und bulgaren. Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I, S. 118 – 119.
37. Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 17 – 171; Golden, P. (1990). The Peoples of the Russian forest belt. The Cambridge History of Early Inner Asia, edited by Denis Sinor, pp. 260 – 261; 264 – 265.
38. Гумильов, Л. (2007). Древните тюрки. Великият Тюркски каганат, с. 185.
39. Павлов, П. (1997). Политическото наследство на Аварския каганат и българските владетели (IX – XI в.). Проблеми на прабългарската история и култура, 3, с. 55 – 56; Гадло, А. В. (1979). Этническая история Северного Кавказа IV – X вв., с. 107 – 108.
40. ГИБИ, 3, 1960, с. 295.
41. ГИБИ, 3, 1960, с. 261.
42. Златарски, В. (2007). История на Българската държава през Средните векове, 1 (1), с. 112, който приема 642 г.; Бурмов, А. (1968). Въпроси из историята на прабългарите. Избрани произведения, 1, с. 75, приема 650 г. или малко по-рано от нея. На подобно мнение е и Ангелов, Д. (1981). Образуване на българската народност, с. 190 – 191 и Рашев, Р. (2005). Прабългарите през V – VII в., с. 61; Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 163, приема най-общо, че смъртта на Кубрат трябва да се постави след тази на Ираклий, без да се наема да даде точна датировка; Божилов, И. (1979). Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X в., с. 90, смята, че смъртта на Кубрат трябва да се постави в периода 663 – 668 г.
43. Бешевлиев, В. (2008). Първобългарите. История, бит и култура, с. 52, бел. 44; Димитров, Х. (1983). Историческата действителност в „Именник на българските ханове“. Сборник Преслав, 4, с. 245; Москов, М. (1988). Именник на българските ханове, с. 181 – 209; Гюзелев, В., Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV в., с. 80; 84, бел. 26.
44. Димитров, Х. (1989). Болгария и хазары в VII – VIII веках. Bulgarian Historical Review, 2, с. 47 – 53.
45. Гадло, А. В. (1979). Этническая история Северного Кавказа IV – X вв., с. 126, приема, че тези известия се отнасят за прабългарите на Кубрат, тъй като в един от преписите на арабската история на Ат-Таба-

ри вместо оригиналното беленджер се споменава етнонимът *bulkher*, свързан с българското етническо име.

46. Артамонов, М. (1962). История хазар, с. 176 – 180.
47. Византийските хронисти патриарх Никифор и Теофан Изповедник като основна причина за разпада на Стара Велика България представят разцеплението между синовете на Кубрат, вж. ГИБИ, 3, 1960, с. 261 – 262; 295. Съветът на Кубрат „да не се отделят един от друг и да живеят заедно, за да владеят те навсякъде и да не робуват на друг народ“, според Гюзелев, В., Божилов, И. (1999). История на България, т.1 – История на средновековна България VII – XIV в., с. 24, се отнася за хазарите, чиято агресия започнала още по време на неговото управление. От друга страна, други два извора като основна причина изтъкват настъплението на хазарите. В географията на Ананий Ширакаци се споменава „Аспар-Хрук, синът на Худбаат, който побягна пред хазарите от Българските планини“, вж. Гюзелев, В., Петров, П. (1978). Христоматия по история на България, 1, с. 78. В преписката на хазарския каган Йосиф IV с испанския евреин Хаздай Ибн-Шафрут се споменава, че хазарите прогонили народа В-н-н-т-р и завладели страната му, вж. Гюзелев, В. (1981). Средновековна България в светлината на нови извори, с. 120 – 129; Димитров, М. (1980). Еврейско-хазарската преписка от X в., като извор за средновековната история на българите. Исторически преглед, 4, с. 103 – 116. Въз основа на това разминаване в изворите все още е спорен въпросът дали натискът на хазарите предизвиква разделението на синовете на Кубрат, или това разделение става по-рано, което довежда до завоюването на Велика България, Димитров, Х. (1989). България и хазары в VII – VIII веках. Bulgarian Historical Review, 2, с. 50 – 51.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Angelov, D. (1981). *Образуване на балgarsката народност*. Sofia [Ангелов, Д. (1981). *Образуване на българската народност*. София].
- Artamonov, M. (1962). *Istoria Hazar*. Leningrad [Артамонов, М. (1962). *История хазар*. Ленинград].
- Atanasov, G. (2015). *Parvostroitelite na balgarskata darjavnost*. Sofia [Атанасов, Г. (2015). *Първостроителите на българската държава*. София].
- Beshevliev, V. (2008). *Parvobalgarite. Istoria, bit I kultura*. Plovdiv [Бешевлиев, В. (2008). *Първобългарите. История, бит и култура*. Пловдив].
- Bitchurin, N. I. (1950). *Sobranie svedenii o narodah obitavshih v Srednei Asii v drevnie vremena*, 1 (1), II Otdeleniya, Moskva-Leningrad [Бичурин, Н. Я. (1950). *Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древние времена*, 1 (1), II-го отделения, Москва-Ленинград].

- Bojilov, I. (1979). *Anonimat na Haze. Bulgaria and Byzantiya na Dolni Dunav v kraja na X vek*. Sofia [Божилов, И. (1979). *Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на Х в. София*].
- Bojilov, I. & Dimitrov, H. (1995). *Protobulgarica (Zametki po istorii protobolgar do seredinii IX vek)* – In: *Byzantinobulgarica, IX*, Sofia [Божилов, И. & Димитров, Х. (1995). *Протобългарика (Заметки по истории протоболгар до средината на IX в.)* – В: *Byzantinobulgarica, IX*, София].
- Burmov, A. (1968). *Vaprosi iz istoriata na prabalgariite* – In: *Izbrani proizvedenia*, 1, Sofia [Бурмов, А. (1968). *Въпроси из историята на прабългарите* – В: *Избрани произведения*, 1, София].
- Venedikov, I. (1995). *Prabalgariite I hristiyanstvoto*. Stara Zagora [Венедиков, И. (1995). *Прабългарите и християнството*. Стара Загора].
- Voinikov, J. (2009). *Etnogenesis I migratsii v Evrasia prez drevnosta I Rannoto srednovekovie I myastoto na drevnite balgari v tyah*. Sofia [Войников, Ж. (2009). *Етногенеза и миграции в Евразия през древността и Ранното средновековие и мястото на древните българи в тях*. София].
- Gadlo, A. V. (1979). *Etnicheskaya istoriya Severnogogo Kavkaza IV – X vek*. Leningrad [Гадло, А. В. (1979). *Этническая история Северного Кавказа IV – X вв.* Ленинград].
- Gratski izvori za balgarskata istoria, 3, 1960, Sofia [Гръцки извори за българската история, 3, 1960, София].
- Gumilyov, L. (2007). *Drevnite Turki. Velikiyat Turkski kaganat*. Sofia [Гумильов, Л. (2007). *Древните тюрки. Великият Тюркски каганат*. София].
- Gyuzelev, V. & Bozilov, I. (1999). *Istoria na Bulgaria, I – Istoria na srednovekovna Balgaria VII–XIV vek*. Sofia [Гюзелев, В. & Божилов, И. (1999). *История на България, т. I – История на средновековна България VII – XIV в.* София].
- Gyuzelev, V. & Petrov, P. (1978). *Hristomatia po istoria na Bulgaria*, 1. Sofia [Гюзелев, В. & Петров, П. (1978). *Христоматия по история на България*, 1. София].
- Gyuzelev, V. (1981). *Srednovekovna Bulgaria v svetlinata na novi izvori*. Sofia [Гюзелев, В. (1981). *Средновековна България в светлината на нови извори*. София].
- Dimitrov, M. (1980). *Evreisko-hazarskata prepiska ot X vek, kato izvor za srednovekovnata istoria na balgarite* – In: *Istoricheski pregled*, 4, Sofia [Димитров, М. (1980). *Еврейско-хазарската преписка от X в., като извор за средновековната история на българите* – В: *Исторически преглед*, 4, София].

- извор за средновековната история на българите – В: *Исторически преглед*, 4, София].
- Dimitrov, H. (1983). *Istoricheskata deistvitelnost v "Imennik na balgarskite hanove"* – In: *Sbornik Preslav*, 4, Sofia [Димитров, Х. (1983). Историческата действителност в „Именник на българските ханове“ – В: *Сборник Преслав*, 4, София].
- Dimitrov, H. (1989). *Bolgariya i hazarai v VII-VIII vekah* – In: *Bulgarian Historical Review*, 2, Sofia [Димитров, Х. (1989). България и хазары в VII – VIII веках – В: *Bulgarian Historical Review*, 2, София].
- Dimitrov, H. (2011). *Bulgaria i nomadite do nachaloto na XI vek*. Plovdiv [Димитров, Х. (2011). *България и номадите до началото на XI в.* Пловдив].
- Dujcev, I. (1943). *Iz starata balgarska kniznina*, 1, Sofia [Дуйчев, И. (1943). *Из старата българска книжнина*, 1, София].
- Zlatarski, V. (2007). *Istoria na Balgarskata darjava prez Srednite vekove*, 1 (1), Sofia [Златарски, В. (2007). *История на Българската държава през Средните векове*, 1 (1), София].
- Zlatarski, V. (1972). *Novi izvestiya za nai-drevniya period na balgarskata istoria* – In: *Izbrani proizvedeniya*, 1, Sofia [Златарски, В. (1972). *Нови известия за най-древния период на българската история* – В: *Избрани произведения*, 1, София].
- Kovachevich, I. (1977). *Avarski kaganat*. Beograd [Ковачевић, Ј. (1977). *Аварски каганат*. Београд].
- Mingazov, Sh. (2012). *Kubrat – pravitel Velikoi Bolgarii, I Ketrades – personaj Joanna Nikiusskogo*. Kazan [Мингазов, Ш. (2012). *Кубрат – правитель Великой Болгарии, и Кетрадес – персонаж Йоанна Никеевского*. Казан].
- Moskov, M. (1988). *Imennik na balgarskite hanove. Novo talkuvane*. Sofia [Москов, М. (1988). *Именник на българските ханове. Ново тълкуване*. София].
- Nikifor patriarch Konstantinopolski (1997). *Kratka istoria sled tsaruvaneto na Mavrikii*. prevod Veselin Ivanov, Varna [Никифор патриарх Константинопольски (1997). *Кратка история след царуването на Маврикий*. превод Веселин Иванов, Варна].
- Pavlov, P. (1997). *Politichesko nasledstvo na Avarskiya haganat i balgarskite vladeteli (IX – XI vek)* – In: *Problemi na prabalgarskata istoria i kultura*, 3, Shumen [Павлов, П. (1997). *Политическото наследство на Аварския хаганат и българските владетели (IX – XI в.)* – В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 3, Шумен].

- Petrov, P. (1981). *Obrazuvane na Balgarskata darjava*. Sofia [Петров, П. (1981). *Образуване на Българската държава*. София].
- Pletnyova, S. (1980). Drevnite balgari v Iztochna Evropa – In: *Izvestiya na Balgarskoto istoricheskoto drujestvo*, 33, Sofia [Плетньова, С. (1980). Древните българи в Източна Европа – В: *Известия на Българското историческо дружество*, 33, София].
- Rashev, R. (2005). *Prabalgariite prez V – VII vek*. Sofia [Рашев, Р. (2005). *Прабългарите през V – VII в.* София].
- Runciman, S. (1993). *Istoria na Parvoto balgarsko tsarstvo*. Sofia [Рънсиман, С. (1993). *История на Първото българско царство*. София].
- Trubachev, O. (2002). *Etnogenez i kultura drevneishih slavyan. Lingvistiicheskie isledovaniya*. Moskva [Трубачев, О. (2002). *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*. Москва].
- Chichurov, I. (1980). *Vizantiiskie istoricheskie sochineniya: "Hronografia" Feofana, "Breviarii" Nikifora*. Tekstai, perevod, kommentarii, Moskva [Чичуров, И. (1980). *Византийские исторические сочинения: „Хронография“ Феодана, „Бревиарий“ Никифора*. Тексты, перевод, комментарий, Москва].
- Avenarius, A. (1974). *Die Awaren in Europa*. Bratislava.
- Bona, I. (1983). The Pannonian Onogurs, Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and Hungarian Polities – In: *Bulgarian Historical Review*, 11 (1), София.
- Golden, P. (1990). The Peoples of the Russian forest belt – In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*, edited by Denis Sinor, Cambridge.
- Laszlo, G. (1955). Etudes Archeologiques sur l'histoire de la societe des avars – In: *Archeologia Hungarica*, 34, Budapest.
- Pohl, W. (1988). *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822*, Munchen.
- Pohl, W. (1990). Verlaufsformen der ethnogenese – awaren und bulgaren – In: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I*, Wien.
- Sinor, D. (1990). The Establishment and dissolution of the Turk empire – In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*, edited by Denis Sinor, Cambridge.
- Zuckerman, C. (2007). The Khazars and Byzantium-The First encounter – In: *The World of the khazars. New Perspectives*, edited by P. Golden, Haggai Ben-Shammai and A. Rona-Tas, Brill-Leiden-Boston.

OLD GREAT BULGARIA AND THE RISE OF THE ONOĞURS DURING THE RULE OF KUBRAT

Abstract. This article deals with the genesis and development of Old Great Bulgaria, founded by khan Kubrat in the VII century. We will use all extant sources, as well as most of the existing literature on the subject.

✉ **Mr. Stanimir Zvezdov**

University of Plovdiv

5, Krushevo Str.

4000 Plovdiv, Bulgaria

E-mail: stanimir.zvezdov@abv.bg